

doen. Dat geschiedde bijvoorbeeld met de 'prachtige preek'¹ die ds. Touw, hervormd predikant te Leiden, in '41 hield bij de jaarlijkse herdenking van Leidens ontzet, 3 oktober. Hij sprak toen naar aanleiding van 2 *Corinthen* 1:10: 'God die ons uit zo grote nood verlost heeft en nog verlost; op welke wij hopen dat Hij ons ook nog verlossen zal' – de vergelijking met wat in 1574 in Leiden geschied was, werd er breed in uitgewerkt. Het is daarom van speciale betekenis dat juist Touw, die daar persoonlijk overigens steeds tegen waarschuwde, onderstreept heeft dat in de prediking het nationaal sentiment en het nationaal verzet menigmaal een opvallende, ja een te grote plaats innamen:

'Al te rechtlijnig en direct werden woorden die tot het volk Israël waren gesproken, overgebracht op Nederland in deze oorlog . . . Al te eenvoudig werden beloften van bevrijding, overwinning, vernietiging der vijanden, val van verdrukkers, uitgelegd als beloften van een spoedige bevrijding van ons land en van de val van het Derde Rijk . . . De nationale gevoelens van wraak en verzet schenen dan eenvoudig samen te vallen met de goede strijd om Christus' wil. Te weinig werd in het oog gehouden dat het ging om Christus en zijn heil, niet allereerst om Nederland en zijn bevrijding . . . 'Wij zijn Oranje-kerk en geen kerk van Christus', zei een predikant scherp, maar veelszins waar.'²

Het was moeilijk te verhelpen: de meeste kerkgangers wilden het zo. 'Zelfs als een preek geheel bijbels verantwoord was, werd', Touw constateert het, 'door de meeste kerkgangers met nationaal-gespitste oren geluisterd.'³ En geluisterd werd er niet alleen, maar ook gezongen. Talrijke psalmen en gezangen werden als het ware herontdekt. De noodtoestand waaruit zij geboren waren en die zij weerspiegelden, voelde men aan den lijve, men zong ze niet alleen met de lippen maar met het hart. 'Gezang 300, dat vertrouwende: 'Wat de toekomst brengen moge / mij geleidt des Heren hand', heeft', aldus een hervormd predikant,

'duizenden vertroost. We hebben ons op de lippen gebeten als we vlak na een nieuwe razzia aanhieven:

'Wat God doet, dat is welgedaan
Zijn wil is wijs en heilig,
'k zal aan Zijn hand vertrouwend gaan,
die hand geleidt mij veilig.'

¹ F. A. de Graaff: *Op leven en dood*, p. 76. ² Touw: *Het verzet der Hervormde Kerk*, dl. I, p. 210-11. ³ A.v., p. 210.